

12. Ревенко Л.С., Ревенко Н.С. Информационная система «Одно окно» как инструмент развития экспорта [Электронный ресурс] // Российский внешнеэкономический вестник. 2021. №7. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-sistema-odno-okno-kak-instrument-razvitiya-eksporta> (дата обращения: 25.10.2022).

13. APEC: Study on Single Window Systems' International Interoperability. – 2018. – URL: https://www.apec.org/docs/default-source/publications/2018/8/study-on-single-windows-systems/218psustudy-on-single-windows-systems.pdf?sfvrsn=d3347f05_1 (дата обращения 18.11.2022).

14. Private Sector Perspectives: The Future of Border Management, Coordination Across Governments, Industry and the Region // Trade Facilitation Pte Ltd. – Putrajaya, Malaysia 6-7 February 2020. – URL: http://mddb.apec.org/Documents/2020/SCCP/DIA1/20_sccp_dia1_009.pdf (дата обращения 17.11.2022).

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Задніпряна-Корінна М.Ю.

доцент, к.ю.н.,

кафедри економіки і права

Національний університет харчових технологій

LEGAL BASIS OF PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY

Zadnipyryana-Korinna M.

Associate Professor, phd,

Department of Economics and Law

National University of Food Technologies

Анотація

В даній статті аналізується на прикладі міжнародних країн питання захисту прав у сфері інтелектуальної власності. Фахівці в цій сфері переконані в необхідності обов'язкового проведення превентивних заходів щодо захисту інтелектуальної власності. Вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності за участю спеціалістів дає змогу використовувати всі перспективні варіанти дій, щоб вийти із ситуації з найменшими втратами та з можливою вигодою. Дане питання є актуальним і потребує детального розгляду. На сьогоднішній день, у сфері бізнесу важливе значення відіграють так звані нематеріальні активи, а це - об'єкти інтелектуальної власності. Порухення прав інтелектуальної власності у багатьох державах є дуже тривожним сигналом протиріч, що називають між економічними реаліями і правовими інститутами, які різні держави намагаються використовувати для юридичного впливу на суспільні відносини, пов'язані з набуттям, здійсненням та захистом прав інтелектуальної власності. Однак, високим рівнем порушень прав інтелектуальної власності відрізняються не лише країни, що розвиваються, але й економічно розвинуті країни, в яких законодавство спрямоване на досягнення високих стандартів правової охорони результатів інтелектуальної діяльності. В першу чергу, це стосується нових високотехнологічних сфер. В останні роки набуває все більшого поширення позасудове врегулювання правових спорів у тих випадках, коли спір стосується міжнародних аспектів. Така ситуація часто має місце при спорах стосовно прав інтелектуальної власності. Правозахисник з інтелектуальної власності повинен володіти знаннями як сфери національного законодавства, так і міжнародного права. Конфлікти можуть виникати щодо договорів на розпорядження об'єктами інтелектуальної власності (ліцензійні договори й договори про відчуження прав), авторства, спільного створення та використання об'єктів інтелектуальної власності, бездоговірною використанням об'єктів інтелектуальної власності. Ефективним способом вирішення спорів, що виникають у сфері інтелектуальної власності, є медіація. Це позасудовий спосіб вирішення конфліктів, який проводиться на умовах конфіденційності за участю нейтрального посередника, який і допомагає сторонам дійти примирення. В міжнародних країнах застосування медіації досить повсякденна практика у вирішенні питанні інтелектуальної власності.

Abstract

This article analyzes the issue of protection of intellectual property rights on the example of international countries. Specialists in this field are convinced of the necessity of mandatory preventive measures for the protection of intellectual property. The resolution of disputes in the field of intellectual property with the participation of specialists makes it possible to use all promising options to get out of the situation with the least losses and with a possible benefit. This issue is relevant and requires detailed consideration. Today, in the field of business, the so-called intangible assets, which are intellectual property objects, play an important role. Violation of intellectual property rights in many states is a very alarming signal of contradictions brewing between economic realities and legal institutions, which various states try to use to legally influence social relations related to the acquisition,

exercise and protection of intellectual property rights. However, not only developing countries, but also economically developed countries, in which legislation is aimed at achieving high standards of legal protection of the results of intellectual activity, are distinguished by a high level of violations of intellectual property rights. First of all, it concerns new high-tech areas. First of all, it concerns new high-tech areas. In recent years, out-of-court settlement of legal disputes has become increasingly common in cases where the dispute concerns international aspects. Such a situation often occurs in disputes over intellectual property rights. An intellectual property rights defender must have knowledge of both national legislation and international law. Conflicts may arise regarding contracts for the disposal of intellectual property objects (license agreements and agreements on alienation of rights), authorship, joint creation and use of intellectual property objects, non-contractual use of intellectual property objects. Mediation is an effective way to resolve disputes arising in the field of intellectual property. This is an out-of-court method of resolving conflicts, which is carried out under conditions of confidentiality with the participation of a neutral mediator, who helps the parties reach reconciliation. In international countries, the use of mediation is a fairly common practice in resolving intellectual property issues.

Ключові слова: захист прав, право інтелектуальної власності, авторське право, суміжне право, адвокат, медіація, вирішення спорів.

Keywords: rights protection, intellectual property law, copyright, related law, lawyer, mediation, dispute resolution.

Для суб'єктів господарювання ефективний правовий захист інтелектуальної власності – одна з найважливіших умов успішного позиціонування на ринку та зростання прибутку. Фахівці в цій сфері переконані в необхідності обов'язкового проведення превентивних заходів щодо захисту інтелектуальної власності. Вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності за участю спеціалістів дає змогу використовувати всі перспективні варіанти дій, щоб вийти із ситуації з найменшими втратами та з можливою вигодою. Перелік питань, з якими працює фахівець цієї спеціалізації, доволі широкий. Це можуть бути оскарження рішень Укрпатенту щодо реєстрації об'єктів інтелектуальної власності, вирішення конфліктів, пов'язаних з порушенням виключного права на торговельну марку, а також визнання певних ситуацій недобросовісною конкуренцією.

Правозахисник з інтелектуальної власності повинен володіти знаннями як сфери національного законодавства, так і міжнародного права. Конфлікти можуть виникати щодо договорів на розпорядження об'єктами інтелектуальної власності (ліцензійні договори й договори про відчуження прав), авторства, спільного створення та використання об'єктів інтелектуальної власності, бездоговірного використання об'єктів інтелектуальної власності. Ефективним способом вирішення спорів, що виникають у сфері інтелектуальної власності, є медіація. Це позасудовий спосіб вирішення конфліктів, який проводиться на умовах конфіденційності за участю нейтрального посередника, який і допомагає сторонам дійти примирення.

Слід зазначити, що цікавим є досвід зарубіжних судів в цій сфері. У сучасному цивільному процесі Німеччини діють норми, подібні до положень українського законодавства щодо права та обов'язку суддів вчиняти дії до примирення сторін. Наприклад, § 278 ЦПК Німеччини наказує судді «в кожній ситуації докладати максимальних зусиль для примирення сторін». Крім того в останніх новелах, введених в дію після вступу в силу закону Німеччини «Про медіацію» 27 липня 2012 р, у §278а зазначено, що судді від імені сторін дозволено провести медіацію чи іншу процедуру врегулювання

спору. Тобто суду надається можливість не тільки приймати безпосередню активну участь у врегулюванні спору, але і право залучити медіатора (посередника) для таких цілей. Також у суду є право запропонувати сторонам звернутись до посередників для альтернативного, позасудового врегулювання такого спору та, у разі їх згоди, закрити провадження у справі.

У Франції ст. 21 чинного ЦПК передбачає аналогічний обов'язок судді робити спроби щодо примирення сторін [6]. Цікавим є твердження відомого французького теоретика права Ж. Бержеля, який, досліджуючи питання пов'язані з діяльністю суду, робить висновок, що «влада держави вершити правосуддя передбачає обов'язок судити», маючи на увазі в тому числі вирішувати справи шляхом медіації. Якщо суддя відмовляється судити через причину, що закон не передбачає розгляду цього питання, яке не найкращим чином трактується, то такий суддя буде переслідуючим у відмові у доступі до правосуддя» [3, с. 533]. Однак, як зауважує А. Вейфельс, історичний досвід Франції у втіленні ідеї судового примирення викликає особливий інтерес, оскільки за часів Великої французької революції була зроблена спроба змінити природу і зміст судового процесу й побудувати його на основі ідей примирення. Саме примирення, як стверджує дослідник, а не вирішення спорів на основі норм права, мало становити основу правосуддя молодій Французької Республіки та проголошеного нею порядку на основі загальних прав свободи, рівності і братерства. Однією з революційних інновацій стала обов'язкова попередня процедура примирення. Особлива ставка в новій системі була зроблена на мирових суддів. Були реформовані і основи юридичної професії, вже в 1790 р. скасована професія адвокатів, а пізніше і повірених у судових справах та введена нова категорія радника (*avoués*) [11, с. 28].

Ще однією країною, в якій знайшла підтримку та подальшого розвитку ідея примирення, є США. Саме в цій країні, як наголошує Г. Аболонін, з'явилася концепція кооперативних переговорів (так звана Гарвардська концепція переговорів), яка лягла в основу процедур медіації, а також більшість сучасних процедур примирення. Судова медіація в

США об'єднуються в рамках концепції «судом з безліччю дверей». Для практичного втілення цієї концепції в США діють спеціальні суди малої вимоги, які також називаються судами з процедурами примирення, предметна юрисдикція яких визначається відповідно до суми позову. Обмеження встановлюється від 1000 до 5000 доларів США залежно від законодавства штату [2, с. 111]. Як твердить Г. Аболонін, у багатьох судах Сполучених Штатів проводяться досудові слухання, однією з цілей яких є «допомога суду у створенні умов для укладання сторонами мирної угоди, включаючи можливості альтернативного вирішення спорів з використанням медіації, незалежної оцінки заподіяної шкоди, арбітражу» [2, с. 292]. У. Готвальд, аналізуючи процедуру примирення в судах США, вказує на те, що у багатьох штатах у судах працюють судові медіатори. Вчений стверджує, що процедура сильно відрізняється від діючої в Росії, Франції або Німеччині, що можна пояснити базуванням права та процесу на більш ліберальних ідеях та правових традиціях, що належить до англосаксонської правової сім'ї. Проте У. Готвальд вказує і на суттєві недоліки, які містить процедура примирення в судах США, акцентуючи, що навіть у США при розгляді судових справ судді, як правило, обмежуються лише нагадуванням сторін про наявність у них можливостей врегулювати конфлікт мирним шляхом самостійно або за участю посередника та доведення до них інформації про наслідки укладання мирного договору [8, с. 425- 426].

Беззаперечно, першою країною, де почали здійснюватися різні програми з розвитку альтернативного вирішення спорів, традиційно вважають США. Основними цілями таких програм були розвантаження правоохоронної системи і полегшення для сторін процедури врегулювання суперечок. Ініціаторами та активними учасниками реалізації програм виступали громадські та релігійні організації. Отже, альтернативне вирішення спорів в США з'явилося на початку 1970-х рр. як ініціатива «знизу», що в подальшому зумовило децентралізацію правового регулювання. У деяких штатах програми були підтримані місцевою владою, в результаті чого до їх здійснення були залучені і суди.

При поширенні медіації в США можна виокремити три періоди: у населення виникає потреба у позасудовій процедурі вирішення спорів як альтернативи судовому процесу; у політології та юриспруденції була визнана ця необхідність і розроблено методи медіації як самостійної і чітко структурованої послуги; послуги, що надаються, виявилися цікавими і для тих учасників конфлікту, які спочатку не були зацікавлені в альтернативних способах вирішення спорів. У 1972 р. в США було створено Товариство професійних посередників в області врегулювання суперечок (Society of Professionals in Dispute Resolution). У 1977 р. при авторитетному об'єднанні адвокатів – Американської асоціації адвокатів (American Bar Association) був сформований спеціальний комітет (Special Committee on the Resolution of Minor Disputes) [10].

Варто зазначити, що в квітні 1976 року на Паундовській конференції в Міннесоті було проголошено доповідь «Про різні способи розгляду спорів» Френком Сандером. З того часу цей день часто називають днем народження альтернативного вирішення спорів, а самого Сандера – засновником медіації як дисципліни. Незабаром після конференції 1976 року в Американській асоціації юристів був заснований особливий комітет з вирішення спорів (пізніше він трансформувалася в Секцію з вирішення спорів). З 1959 р. і до виходу на пенсію в 2006 р. професор Френк Сандер викладав у Гарвардській школі права. Він є автором багатьох книг із юриспруденції та альтернативного вирішення спорів, зокрема і популярного підручника «Вирішення спорів: переговори, медіація та інші процедури».

У 1990 р. в штаті Джорджія була створена Спільна комісія з альтернативного розгляду спорів (Joint Commission on Alternative Dispute Resolution), яка займалася вивченням можливості застосування методів альтернативного вирішення спорів у рамках судового розгляду і запуском пілотних програм. Ці зусилля сприяли тому, що Верховний суд Джорджії прийняв правила, які встановили план використання альтернативного вирішення спорів у штаті. План передбачав створення Комісії з врегулювання суперечок у якості спеціального координуючого органу. Комісія займається розробкою принципів сертифікації програм альтернативного розгляду спорів і їх сертифікацією, розробкою критеріїв навчання і поведінки посередників. У плані пропонувалося кожному суду приймати свої програми альтернативного розгляду спорів і представляти їх на схвалення Комісії. План не закріплює якусь одну форму посередництва, але надає судам можливість створення програм, які враховують специфічні потреби місцевих спільнот. Відповідно до плану також було засновано Управління врегулювання суперечок (Georgia Office of Dispute Resolution), яке впроваджувало принципи АРС, сертифікацію посередників і збір інформації про АРС-програмах [9, с. 40–41].

У країнах Західної Європи перші спеціальні закони про альтернативне вирішення спорів з'явилися лише в 1990-х рр. (У Франції, Італії), а в деяких країнах вони поки відсутні. Проте процес упровадження альтернативних способів вирішення спорів розвивається практично скрізь. Спеціальні закони про альтернативне вирішення спорів вже прийняті в Білорусі і Молдавії. Активно обговорюються аналогічні законопроекти в Іспанії, Австрії, Україні. У Німеччині аж до кінця 1990-х рр. загальний інтерес до альтернативних способів вирішення спорів був невеликим, посередництво застосовувалося переважно в суперечках про розлучення. Зацікавлення альтернативним вирішенням суперечок виникло у 1979 році на щорічному конгресі суддів в Ессені. У 1981 році Верховним судом було зазначено, що ефективність судової системи, можливо, можна підвищити за допомогою альтернативних способів вирішення спорів, особливо медіації. У 1999 році федеральний парламент прийняв законодавство, що дозволяє німецьким землям вводити обов'язкове

судове посередництво [7]. В Італії законодавство про альтернативне вирішення спорів з'явилося порівняно недавно. В його основу покладено закон № 38 від 17 січня 2003 року, який регулює посередництво з корпоративних і страхових суперечок. Положення закону були розвинені в двох декретах міністерства юстиції від 23 липня 2004 року (№ 222 і № 223), де регламентовані ведення реєстру медіаторів і обов'язкова для публічних посередницьких організацій система оплати послуг. 24 липня 2006 року прийнятий декрет, який закріпив умови внесення посередницької організації до реєстру медіаторів. В Іспанії законодавче регулювання альтернативного вирішення спорів поки відсутнє. Закон про цивільне судочинство 2000 року встановлює, що впродовж одного року з моменту вступу в силу цього закону, уряд передасть у Генеральні кортеси проект закону про добровільну юрисдикцію (*Ley sobre jurisdicción voluntaria*). У 2002 році була створена редакційна комісія, що діє в рамках Генеральної комісії з кодифікації, яка і розробила проект закону. Його текст був представлений в якості проекту міністерства юстиції і опублікований в жовтні 2005 року. При проходженні проекту через комісію юстиції конгресу і сенат було запропоновано понад 500 поправок, і в підсумку проект урядом був відкликаний [5].

У той же час альтернативні способи вирішення конфліктів не можуть стати повноцінною заміною судовій системі. На цей аспект звернув увагу Комітет міністрів Ради Європи в Рекомендаціях про медіацію у цивільних справах. Вказується, що медіація може здійснюватися як у судовому, так і в позасудовому порядку. Тобто сторони можуть вдаватися до використання посередництва для вирішення спорів поза межами суду. Проте наполегливо рекомендується, якщо сторони і вдаються до медіації, то їм слід забезпечити право доступу саме до державної судової системи, оскільки саме вона надає кінцеву гарантію захисту прав сторін. У юридичній літературі виділяють наступні обмеження альтернативного вирішення спорів. Альтернативні форми не підходять для спорів, що містять складні правові питання, вони більш прийнятні в ситуаціях встановлення фактів. Альтернативні засоби неефективні під час урегулювання спорів з безліччю осіб, що представляють одну зі сторін, позаяк важко домогтися угоди між двома учасниками спору і завдання ускладнюється, якщо їх буде більше.

Іноді одна сторона пропонує використовувати альтернативні способи вирішення спорів, а іншою стороною цей спосіб розглядається як прояв слабкої позиції, визнання провини, як ухилення від розгляду спору в державному суді. Оскільки альтернативні способи вирішення спорів є консенсуальними за своєю природою, то їх застосування завжди вимагає співпраці. З однієї сторони це – гідність, з іншої – обмежує факт. Якщо сторони не бажають контактувати одна з одною, використання альтернативних способів не має сенсу. Як стримуючі причини вказуються прагнення однієї зі сторін встановити судовий прецедент, повернути суспі-

льну увагу до тієї чи іншої проблеми або необхідність «сповільненої тактики», коли будь-якій стороні вигідне відтермінування у вирішенні.

Дослідниця Т. Абова вважає: «Кожна країна будує судову систему виходячи з власних потреб, але є якісь загальнолюдські цінності, які не можуть не враховуватися в суспільстві, що вважає себе демократичним. Це – право на судовий захист» [1, с. 9]. Дійсно, багатовікова практика високорозвинених країн переконливо доводить, що досягнення високих темпів економічного зростання стає можливим тільки при наявності ефективної судової системи, яка активно допомагає прогресу виробничих відносин. При непрацездатній, неефективній і неадекватній об'єктивним потребам ринкової економіки судовій системі всі спроби державної влади домогтися відчутного економічного прогресу безрезультатні. Проте не завжди доцільно вирішувати конфлікти за допомогою звернення до суду. По-перше, захист прав у судовому порядку повинен бути не єдиним способом врегулювання конфліктів, які виникають між суб'єктами цивільних правовідносин. По-друге, за участю в суперечці іноземних осіб можуть виникати такі ризики і труднощі, які роблять процедуру звернення до державного суду непривабливою: незнання обов'язкового для застосування іноземним державним судом процесуального порядку, що на практиці означає необхідність звернення до послуг місцевого адвоката, який не завжди проявляє особисту зацікавленість у якнайшвидшому закінченні судового розгляду, та й кваліфікацію якого не завжди можливо визначити до моменту наділення його відповідними повноваженнями; обов'язковість здійснення судового розгляду мовою держави місцезнаходження суду, в зв'язку з чим виникає необхідність перекладу всіх документів, що стосуються суперечки, на мову, яка підлягає застосуванню; досить часто такий переклад має бути засвідчений перекладачем під присягою, який не завжди в достатній мірі володіє торговою або технічною термінологією; наявність декількох інстанцій, властивий державному суду процесуальний формалізм, який сприяє затягуванню розгляду і вимагає додаткових витрат; відсутність необхідної компетенції у суддів, оскільки підготовка суддів державних судів розрахована на застосування норм національної правової системи, хоча умови контракту не завжди співпадають із матеріальним правом цієї держави. Застосування державним судом іноземного права пов'язано з необхідністю проведення додаткових експертиз та отримання висновку відповідних фахівців; неоднакове ставлення до сторін спору (судді державних судів досить часто схильні більш поблажливо ставитися до учасників розгляду, які є суб'єктами даної держави; проте не варто погоджуватися з цим пунктом, оскільки він означає порушення принципу рівноправності сторін, що неможливо апріорі; можливість виконання рішення державного суду на території іноземної держави обмежена через відсутність універсальних міжнародних договорів, які дозволяють здійснювати примусове виконання рішення державного суду однієї

держави на території іншої [4, с. 4-5]. Отже, прихильники альтернативного вирішення спору доводять, що в процесі врегулювання спору між сторонами у справі перевага має надаватись саме програмі медіації поза судовим розглядом, оскільки їх роль значно зростає у світі.

Слід зазначити, що в Україні при захисті прав інтелектуальної власності захисник через суд вирішує такі питання: вилучення з обігу продукції, що випущена з порушенням прав інтелектуальної власності; вилучення матеріалів чи устаткування, що використовуються для випуску товарів з порушенням прав інтелектуальної власності; зупинення пропуску через митницю України продукції, якщо імпорту або експорту її проходить з недотриманням прав інтелектуальної власності; вживання заходів щодо запобігання правопорушенню; отримання рішення про відшкодування збитків внаслідок порушення прав інтелектуальної власності. Важливим питанням в сучасних реаліях є те, що бурхливий розвиток високих технологій, поява електронної торгівлі надали нові можливості для трансграничних порушень прав інтелектуальної власності, значно ускладнивши процедуру захисту прав у судовому порядку. Вирішальним чинником у роботі правозахисника є досвід претензійно-позовної роботи у сфері інтелектуальної власності, представництво інтересів клієнта в судах, арбітражах, інших релевантних установах, в яких розглядають спори. Адвокат у сфері інтелектуальної власності всебічно оцінює проблему, для того щоб визначити найменш витратні шляхи вирішення спору. У першу чергу адвокат розглядає можливість позасудового врегулювання. У випадку, коли вирішення проблеми в позасудовому порядку визнається нерезультативним, наш фахівець готує матеріали для подання позову до суду. Доволі часто фахівці врегулювання спорів використовують так звану неюрисдикційну форму захисту. У такому випадку мова йде про надсилання правовласником повідомлень порушнику, про переговори та інші самостійні дії з відстоювання своїх прав та інтересів. Проте буває й так, що досягти бажаного результату не вдається, тож тоді доводиться розглядати інші шляхи вирішення проблеми. Іноді адвокат звертається до державних контролюючих органів, наприклад до Антимонопольного комітету або в Державну фіскальну службу. Такі заходи кваліфікуються як адміністративний порядок вирішення спору. Окрім того, слід зауважити, що вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності в судах та державних органах іноді супроводжується небажаним розголосом. У випадках, коли необхідна конфіденційність, а сторони спору бажано заощадити час, використовуються різні варіанти посередництва. Доволі часто для ви-

рішення спору залучають нейтрального посередника – медіатора, який має експертні знання та авторитет в конкретній галузі. Також альтернативою судовому розгляду в цій категорії спорів є звернення до третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу. Проте захист порушених прав у сфері інтелектуальної власності не завжди можна реалізувати таким шляхом. Закон «Про третейські суди» від 11.05.2004 визначає перелік неарбітрабельних спорів, куди належать деякі категорії спорів щодо прав інтелектуальної власності. У третейських судах не розглядаються спори щодо реєстрації інтелектуальної власності, дії патентів / свідоцтв, комерційної таємниці тощо.

Проаналізувавши законодавчу практику зарубіжних країн, можна зробити висновок, що інститут права інтелектуальної власності у цивілізованих країнах нараховує вже кілька століть, проблема боротьби з правопорушеннями у цій сфері продовжує залишатись однією з найскладніших для судового вирішення.

Список літератури

1. Абова Т. Е. Арбитражный суд в судебной системе России. Государство и право. 2000. № 9. С. 5–14.
2. Аболонин Г. О. Гражданское процессуальное право США. М., 2010. 432 с.
3. Бергель Ж.–Л. Общая теория права. Москва, 2000. 576 с.
4. Международный коммерческий арбитраж. Государства Центральной и Восточной Европы и СНГ: учебно-практическое пособие / отв. ред. А. Тынель, В. Хвалей. Москва: БЕК, 2001. 544 с.
5. Augsburg D.W. Conflict Mediation Across Cultures: Pathways and Patterns. Westminster John Knox Press. 1992. 322 p.
6. Code de procédure civile URL: http://codes.droit.org/CodV3/procedure_civile.pdf (Last accessed: 12.12.2022).
7. Funken K. Comparative Dispute Management: Court-connected Mediation in Japan and Germany. 3 German Law Journal. № 2 .P.234-240
8. Gottwald W. Gerichtsnahe Mediation. Haft R. von Schlieffen K. Handbuch Mediation. Munchen, 2003. P.425–426.
9. Hartley R. E. Alternative Dispute Resolution in Civil Justice Systems. LFB Scholarly Publishing LLC, 2002. 272 p.
10. Spencer D., Brogan M. Mediation law and practice. Cambridge University Press. 1 edition (February 12, 2007) 544 p.
11. Wijffels A. French Civil Procedure (1806 - 1975). Van Rhee C. H. European Traditions in Civil Procedure. Antwerp, 2005. P. 25–47.